

ΑΓΓΕΛΟΣ Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ

Δέραι καὶ δέρα· ὀνομάτων ἐπίσκεψις
καὶ ὀλίγα τοπογραφικὰ τῆς Πελοποννήσου

Ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς εἶναι γνωστοὶ τέσσερις(;) ¹ οἰκισμοὶ ἢ πολίσματα στὴν Πελοπόννησο μετὰ τὴν ὀνομασία Δέρα/Δέραι, Δέρειον καὶ Δέραια.

1. Δέρα Σικυωνίας· Ξεν. Ἑλλ. 7,1.22: ἐκ δὲ τούτου ἐμβάλλουσιν οἱ παρὰ Διονυσίου εἰς Σικυῶνα, καὶ μάχη μὲν νικῶσι τοὺς Σικυωνίους ἐν τῷ πεδίῳ, καὶ ἀπέκτειναν περὶ ἑβδομήκοντα· Δέρας δὲ τεῖχος κατὰ κράτος αἰροῦσι. Ἡ θέση τοῦ πολισματος εἶναι ἄγνωστη.

2. Δέραι Μεσσηνίας· Πaus. 4,15.4: τότε δὲ οἱ Μεσσηνιοὶ Λακεδαιμονίοις συμβάλλουσιν ἐν Δέραις καλουμέναις τῆς σφετέρας, ἔπειτα πρῶτον μετὰ τὴν ἀπόστασιν· ἀπῆσαν δὲ ἀμφοτέροις οἱ σύμμαχοι. Ἡ θέση τοῦ οἰκισμοῦ (;) δὲν ἔχει ἐπακριβῶς προσδιορισθῆ, ἀλλὰ γενικῶς τοποθετεῖται στὰ βόρεια ὄρια μεταξὺ Μεσσηνίας καὶ Ἀρκαδίας.²

3. Δέρα Λακωνίας· ἀπὸ τὸ κείμενον τοῦ Πausανίου (ἐν Δέραις καλουμέναις τῆς σφετέρας) προκύπτει ἐμμέσως ὅτι ὑπῆρχε καὶ ὁμώνυμο Λακωνικὸ πόλισμα, πρβλ. Στέφ. Βυζ. 225,17: Δέρα· τόπος Λακωνικῆς· τὸ ἔθνικόν Δεραῖος ἢ Δερεάτης, ἀφ' οὗ Δερεάτιδος Ἀρτέμιδος ἱερόν. *Grammatici Graeci*, 3.1, p. 259 (ed. A. Lentz): Τὰ εἰς <ερα> δυσύλλαβα μακροκατάληκτα βαρύνεται, <έρα, Δέρα> ὄνομα τόπου Λακωνικῆς. Ὁ Περιηγητὴς στὰ *Λακωνικά* (3,20.7) παραδίδει Λακωνικὸ πόλισμα Δέρειον στὸν Ταῦγετο: πεντεκαίδεκα δὲ τοῦ Ἐλευσινίου σταδίου ἀφέστηκε Λαπίθαιον καλούμενον ἀπὸ ἀνδρὸς ἐγχωρίου Λαπίθου· τοῦτό τε οὖν τὸ Λαπίθαιον ἐστὶν ἐν τῷ Ταυγέτῳ καὶ οὐ πόρρω Δέρειον, ἔνθα Ἀρτέμιδος ἄγαλμα ἐν ὑπαίθρῳ Δερεάτιδος, καὶ πηγὴ παρ' αὐτῷ ἦν Ἄνονον ὀνομάζουσι. μετὰ δὲ τὸ Δέρειον σταδίου προελθόντι ὡς εἴκοσιν ἐστὶν Ἄρπλεια καθήκοντα ἄχρι τοῦ πεδίου.

Ἡ ὑπαρξὴ ἀγάλματος τῆς Ἀρτέμιδος Δερεάτιδος συνιστᾷ ἰσχυρὴ ἔνδειξις ὅτι τὸ παραδιδόμενον ἀπὸ τὸν Περιηγητὴ Λακωνικὸ πόλισμα (ἢ οἰκισμὸς) ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν Δέρειον ταυτίζεται πρὸς τὸν τόπον τὸν ὀνομαζόμενον Δέρα τοῦ Στεφάνου Βυζαντίου, ἀφοῦ καὶ ἐκεῖ κατὰ τὰ παραδιδόμενα ἀπὸ τὸν συγγραφέα ὑπῆρχε Δερεάτιδος Ἀρτέμιδος ἱερόν.³ Ὡστε

Τὸ χειρόγραφο τοῦ ἄρθρου ἐδιάβασαν ὁ Γιάννης Πίκουλας, οἱ ἐκδότες τοῦ περιοδικοῦ καὶ ἡ Βούλα Μπαρδάνη καὶ μοῦ ἔκαναν χρήσιμες ὑποδείξεις· τοὺς εὐχαριστῶ πολὺ.

1. Τὸ ἐρωτηματικὸ δηλώνει τὴν ἀβεβαιότητα γιὰ τὸ ἐὰν οἱ Μεσσηνιακὲς Δέραι ἦσαν οἰκισμὸς ἢ ἀπλῶς τὸ ὄνομα ἐνός τόπου, βλ. παρακάτω.

2. Βλ. N. Valmin, *Études topographiques sur la Messénie ancienne*, Lund 1930, 123.

3. Τὸ ἱερὸ ἀναφέρει καὶ ὁ Ἡσύχιος, κ 379: καλαβῶται· ἐν τῷ τῆς Δερεάτιδος ἱερῷ Ἀρτέμιδος αἰδόμενοι ὕμνοι.

πιθανώτατα τὸ ἴδιο Λακωνικὸ πόλισμα φέρεται ὑπὸ δύο ὀνομασίες Δέρα καὶ Δέρειον. Ἡ θέση τοῦ πολίσματος δὲν ἔχει προσδιορισθῆ.⁴

4. Δέραια Ἀρκαδίας· Στέφ. Βυζ. 226,4: Δέραια· πόλις Ἀρκαδίας. τὸ ἐθνικὸν Δεραιεύς ὡς Ἡραιεύς. Ἀρκαδίας γὰρ ἀμφοτέρω. Ἡ θέση τοῦ πολίσματος δὲν ἔχει προσδιορισθῆ.

Τὰ ὀνόματα Δέρα/Δέραι, Δέρειον καὶ Δέραια δόθηκαν ἀπὸ τὰ φυσικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς κάθε μιᾶς περιοχῆς, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι σὲ καθένα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς τόπους θὰ ὑπῆρχε δέρα (ἢ δέραι) ὑπολογίσιμης ἐκτάσεως ἢ ἄλλου χαρακτηριστικοῦ στοιχείου, ὥστε νὰ διακρίνεται ὁ τόπος λόγῳ τῆς ὑπάρξεώς της (ἢ των) καὶ νὰ λάβῃ τὸ ὄνομα αὐτό. Τὰ ὑπὸ τοὺς ἀριθμοὺς 1 καὶ 4 τοπωνύμια ἀφοροῦν ἀσφαλῶς, κατὰ τὴν μαρτυρία τῶν πηγῶν, σὲ πολίσματα ἢ οἰκισμούς. Τὸ ὑπ' ἀρ. 3 λόγῳ τῆς ὑπάρξεως «ἐθνικοῦ» (βλ. Στέφ. Βυζ.) καὶ ἐμμέσως ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ Πausanίου εἶναι οἰκισμὸς ἢ πόλισμα. Ἀβέβαιον εἶναι τί ἦσαν οἱ Μεσσηνιακὲς Δέραι· ἐὰν ἡ μάχη συνήφθη ἀκριβῶς ἐκεῖ, φαίνεται δύσκολο νὰ εἶναι οἰκισμὸς. Ἡ μάχη χρειάζεται ἀνοικτὸ καὶ ἐλεύθερο τόπο. Ἴσως, ἐὰν πρόκειται περὶ οἰκισμοῦ, ὁ Περιηγητὴς νὰ ἐννοῇ τὴν εὐρύτερη περιοχή του καὶ ὄχι βεβαίως τὸν οἰκισμένο χῶρο.

Τὸ οὐσιαστικὸ δέρα, ἢ (Ἀττ. δέρη, ἦ), ταυτίζεται κατὰ τὸ λεξικὸ LSJ⁹ s.v. πρὸς τὸ οὐσ. δειρή. Κατὰ τὴν διδόμενη ἐκεῖ ἐρμηνεία σημαίνει, ὅπως καὶ ἡ λ. δειρή, ἀφ' ἐνὸς *ἀρχένας, λαιμὸς τοῦ ἀνθρώπου (neck, throat)*· ἀφ' ἐτέρου, στὸν ἐνικό, σημαίνει *δειράς*⁵ (-άδος) = *ράχης σειρᾶς ὀρέων (ridge of a chain of hills)*, ἐνῶ στὸν πληθυντικὸ, *στενὴ κοιλάδα, ρεματιά (glen, gully)*. Ὁ H. van Effenterre, *Querelles crétoises, REA* 44 (1942) 48-51, ὀρμώμενος ἀπὸ Κρητικὴ ἐπιγραφή ὀροθεσίας (*IC I xvi 5*) ἐπανεξέτασε τὶς πηγές, στὶς ὁποῖες μνημονεύονται οἱ λέξεις δέρα, δερῶ καὶ δειράς, καὶ ἐπρότεινε ὅτι ἡ σημασία της εἶναι: «*compe, qui désigne les vallées d'érosion dans les dômes montagneux...*»: *φυσικὴ κοιλότητα σὲ ὑψίπεδο*. Τὴν γνώμη του ἀκολουθῶ ἐδῶ κατὰ σύμβασιν.

Ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες. Ἡ λ. δέρα μαρτυρεῖται σὲ πέντε ἐπιγραφὲς τῆς Πελοποννήσου.⁶

4. Τὸ Λαπίθαιον ποῦ πλησίον του κατὰ τὸν Pausanία βρίσκεται τὸ Δέρειον τοποθετεῖται ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς στὸν Ταῦγετο ἐπάνω ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀνώγεια, βλ. τὴν σχετικὴ βιβλιογραφία στὸ ἄρθρο τοῦ Σ. Κουρσοῦμη, *Ἐν Δέραις καλουμέναις τῆς σφετέρας: Αναζητώντας μία ἀρχαία θέση καὶ ἓνα ἱερό* στὴν βόρεια Μεσσηνία, *Τεκμήρια* 11 (2012) 3, ὑποσ. 10.

5. Ἡ λέξις δειράς, ὑπὸ τὴν μορφή δηράς, μαρτυρεῖται καὶ σὲ Κρητικὲς ἐπιγραφὲς ὀροθεσίας, βλ. *IC III:iv (Itanos)*, 9.63, 66 καὶ A. Chaniotis, *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit*, Stuttgart 1996, [στὸ ἐξῆς *Verträge*], 27.18 (*IC IV 174*).

6. Σὲ ἀδημοσίευτη ἐπιγραφή τῆς Μεσσήνης (ἀρ. εὐρ. Μουσείου Μεσσήνης 6635· βλ. καὶ *ΠAE* 1994, 77-78), ἡ ὁποία ἀναφέρεται σὲ εἰσφορὲς πρὸς τὴν πόλιν ἀναγράφεται καὶ τὸ ἀμάρτυρο τοπωνύμιο Βουμαδέραις (δοτ. πληθ.), βλ. Κουρσοῦμη, ὁ.π. (ὑποσ. 4), σελ. 5 καὶ ὑποσ. 23. Στὴν ἀσφαλῆ ἐρμηνεία τῆς λέξεως συμβάλλει ἀσφαλῶς καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἡ συντακτικὴ θέση της: –γιὰ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα καὶ τὴν μορφή τῶν ἐγγραφῶν μὲ διαφώτισε ἡ Βούλα Μπαρδάνη· τὴν εὐχαριστῶ–. Τὸ νέο ὄνομα ἐμφανίζεται σύνθετο· τὸ δεῦτερο συνθετικὸ εἶναι τὸ οὐσ. δέρα, ἢ. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτο παρατηρῶ ὅτι μαρτυρεῖται ἀρσενικὸ ὄνομα κύριο Βούμας, –α (*LGPN IIIA*, 94, s.v.), στοὺς Λουσοὺς τῆς Ἀρκαδίας (4ος/3ος π.Χ.), *IG V2*, 389.15. Ὡστε κρίνοντας ἀπὸ τὰ δύο μέρη τοῦ συνθέτου μπορεῖ νὰ προτείνῃ κανεὶς ὅτι τὸ πρῶτο ὄνομα εἶναι ἐκεῖνο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὀνομάστηκε ἡ δέρα, πρβλ. τὴν Σαύρου δειράδα (Πaus. 6, 21.4), βλ. 6, 21.3: διαβάντων [δὲ] ποταμὸν Ἐρύμανθον κατὰ τὴν Σαύρου καλουμένην δειράδα τοῦ Σαύρου τε μνήμα καὶ ἱερόν ἐστιν Ἡρακλέους, ἐρείπια ἐφ' ἡμῶν· λέγουσι δὲ ὡς ὀδοιπόρους τε καὶ τοὺς προσοικοῦντας ὁ Σαῦρος ἐκακούργει, πρὶν ἢ παρὰ Ἡρακλέους τὴν δίκην ἔσχε. Προτείνω τὴν μεταγραφή: Βούμα δέραις. Ἐὰν ἡ πρότασί μου εὐσταθῆ, ἔχομε στὴν διάθεσί μας μία ἀκόμη ἐπιγραφικὴ μαρτυρία τῆς λ. δέρα ἀπὸ τὴν Μεσσήνη.

1. Θραῦσμα χαλκῆς πινακίδος ὀροθεσίας μεταξὺ τῆς Ἀχαϊκῆς πόλεως Βούρας καὶ ἀγνώστου πόλεως, τῶν Λουσῶν κατὰ τὸν πρῶτο ἐκδότη τῆς L. Robert.⁷ Χρονολογεῖται στὸν 3ο αἰ. π.Χ.

Thür – Taeuber,⁸ *IPArk* 22.2-6: ...καὶ τὰν ἐπὶ E[- - -]ρητεῖαν ἀπὸ | τᾶς Πρητείας A[- - -]ΛΑΝΤ! ἐπὶ γρωνέ|ατα ἐπὶ Εὐρυαλ[- - -]γεος δέραν ἐπὶ | στῦλον ἐμ Πρω[- - -]κειον καθ' ὕδα|τος ρόας.

Ἡ λέξι δέραν φαίνεται νὰ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν προηγούμενη κατὰ γενικὴν ἑλλιπῆ λέξι (- -]γεος).⁹ Εἶναι ἀγνώστου ἐὰν ἡ σωζόμενη κατάληξι ἀνήκει σὲ ὄνομα προσώπου ἢ σὲ ἄλλη λέξι, πάντως προσδιοριστικὴ τῆς λ. δέραν.¹⁰ Ἡ σωζόμενη κατάληξι, ἡ περίπτωσι δηράδος προσδιοριζομένης ἀπὸ ὄνομα κατὰ γενικὴν, πιθανῶς φυτοῦ, σὲ Κρητικὴ συνθήκη (βλ. τὴν ὑποσ. 10), ἡ Σαύρου καλουμένη δειράδα (Παυσ. 6, 1.24), καθὼς καὶ ἡ ἀνάλογη περίπτωσι τῆς ἀδημοσίευτης ἐπιγραφῆς τῆς ἀρχαίας Μεσσήνης (βλ. τὴν ὑποσ. 6), συνιστοῦν ἰσχυρὴ ἔνδειξι ὅτι οἱ λέξεις δέρα καὶ δειράς (δηράς) προσδιορίζομενες ἀπὸ γενικὴ ὀνόματος κατέληξαν, μαζὶ μὲ τὴν γενικὴν, τοπωνύμιον.

Ἡ μνημονεῦμένη δέρα προσδιοριζομένη ἀπὸ τὸ κατὰ γενικὴ ὄνομα θὰ βρισκόταν στὰ σύνορα μὲ τὴν βόρειο-βορειοανατολικὴ Ἀρκαδίαι καὶ ὄχι στὴ νότια, διότι τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ συμβαλλόμενα μέρη¹¹ ἦταν ἡ Ἀχαϊκὴ Βούρα καὶ τὸ ἄλλο γειτονικὴ πόλις. Ἡ ἀκριβὴς θέσι τῆς δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ.

2. Ἑλλιπῆς ὀπισθόγραφη στήλι ὀροθεσίας ἀποτελούμενη ἀπὸ ὀκτὼ θραύσματα ποὺ βρέθηκαν στὴν Ὀλυμπία.¹² Ἡ ὀροθεσία εἶναι μεταξὺ τῆς Μεγαλοπόλεως καὶ ἄλλων Πελοποννησιακῶν γειτονικῶν πόλεων, τῆς Μεσσήνης συμπεριλαμβανομένης, χρονολογούμενη περὶ τὸ 182/1 π.Χ.

7. Ἡ ἐπιγραφὴ φέρεται νὰ βρέθηκε στὴν Θήβα τὸ 1895. Ὁ L. Robert ἔκρινε ὀρθῶς ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ πραγματικὸς τόπος προελεύσεως καὶ ἐπρότεινε ὡς πιθανὸν τόπο εὐρέσεως τοὺς Λουσούς, βλ. *Collection Froehner. I. Inscriptions grecques*, Paris 1936, ἀρ. 41, 46-50 καὶ εἰδ. σελ. 49. Βλ. ἐπίσης τὸ λῆμμα στὸ ἄρθρο τοῦ Γ. Πίκουλα, *Τερμονισμοὶ Πελοποννήσου*, *HOPOS* 10-12 (1992-98) 313-325, εἰδικῶς 317, ἀρ. 3· ἀποδίδει ἐκεῖ μὲ ἐπιφυλάξεις τὴν ὀροθεσία ἢ στὴν Βούρα ἢ στοὺς Λουσούς.

8. G. Thür – H. Taeuber, *Prozessrechtliche Inschriften der griechischen Poleis: Arkadien (IPArk)*, Vienna 1994.

9. Τὸ κενὸ μεταξὺ τῶν Εὐρυαλ[- - -]γεος δὲν μπορεῖ νὰ ὑπολογισθῇ· πάντως εἶναι ὀλίγον πιθανὸν νὰ εἶναι μέρη μιᾶς λέξεως· ἀπὸ τὴν ἄλλη φαίνεται ὅτι τὰ ἐλλείποντα εἶναι πολλά.

10. Πρβλ. τὸ νέο ἀντίγραφο τῆς συνθήκης μεταξὺ Γορτυνίων, Ἱεραιτυνίων καὶ Πριανσέων ποὺ δημοσίευσε ὁ Ch. Kritzas, *Nuova copia da Gortina del trattato fra Gortinii, Hierapytnii e Priansii* στὸ *Opuscula Epigraphica* 10 (2003). *Atti delle Giornate di Studio di Roma e di Atene in memoria di Margherita Guarducci* (1902-1999), 107-125. Ἀπὸ τὸν στίχ. 24 κέ. ἀπαριθμοῦνται τὰ συμφωνηθέντα ὄρια: ὦροι τᾶς χώρας· ἀπὸ θαλάσθας ἔς Πορώναν ποτα|[μόν - -ca. 6- -]ΝΔΑΙ.Ν[. .]ολοκῶνος δηράδα καὶ κα|[τὰ Τ- -]Ε. . νειον κήπι Σ.ΕΤ[.|- - -]. Τὴν ἑλλιπῆ γενικὴν ποὺ προσδιορίζει τὴν λ. δηράδα συνέδεσε κατὰ τὴν ἐτυμολογίαι τῆς ὀ εκδότης μὲ τὸ ὄνομα τοῦ φυτοῦ ὀλοκωνίτις. Κατὰ τὴν ἐρμηνείαι αὐτὴν ἡ δηράς ἔχει πάρει ἐδῶ τὸ ὄνομά τῆς ἀπὸ ἓνα φυτὸ ποὺ κυριαρχοῦσε στὴν περιοχὴ. Ὁ ἐτυμολογικὸς συσχετισμὸς τῆς ἑλλιπῆς σωζομένης λέξεως καὶ τοῦ φυτοῦ εἶναι εὐστοχος. Δύσκολο φαίνεται ὡστόσο νὰ εἶναι ἡ λέξι παράγωγη ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ φυτοῦ· θὰ εἶχε τότε τὴν μορφή: ὀλοκωνίτιδος. Δύσκολο εἶναι καὶ νὰ θεωρηθῇ περιεκτικὸ οὐσιαστικὸ (πρβλ. ῥόδον - ῥοδῶν, -ῶνος· ἑλαία - ἑλαιῶν, -ῶνος). Σκέπτομαι μήπως πρόκειται περὶ γενικῆς κυρίου ἀρσενικοῦ ὀνόματος.

11. Ὁ Γ. Πίκουλας μοῦ ὑπέδειξε ὅτι τὸ ἄλλο συμβαλλόμενον μέρος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι οἱ Λουσοί, διότι μεταξὺ τῆς Βούρας καὶ τῶν Λουσῶν μεσολαβεῖ ἡ Κύναιθα.

12. Τὰ ἕξι ἀπὸ τὰ ὀκτὼ θραύσματα εἶχαν βρεθῇ τὸν 19ο αἰ. καὶ περιελήφθησαν στὴν μνημειώδη ἐκδοσὴ τῶν W. Dittenberger – K. Purgold, *Die Inschriften von Olympia*, Berlin 1896, ὑπ' ἀρ. 46.

P. Sievert – H. Taeuber (Hrsg.), *Neue Inschriften von Olympia*, (*Tyche* Sondeband 7), Wien 2013, ἀρ. 14.6-10: [- - ἀπό δὲ τῶ | Φ]ορβαίω εἰς τὸ ἱερόν τῶ Λ[- -] | ἐπὶ κοῖλαι δέρα ἐπὶ τὰ[ν Φάλακριν- -]¹³ | Εὐφάμω! ὄρους ἀπέδ[ωκαν- -Μεγαλοπολι(?)]|τᾶν τοῖς δαμιοργοῖς.

Ἡ λέξι δέρα (δοτική) δηλώνει τὴν φυσικὴ διαμόρφωση τοῦ συγκεκριμένου τόπου. Τὸ ὅτι συνοδεύεται ἀπὸ λέξι (ἐπίθετο) ποὺ τὴν προσδιορίζει, κοῖλαι, δὲν ἐπιβάλλει νὰ τὴν ἐκλάβη κανεὶς (μαζὶ μὲ τὸ ἐπίθετο) κατ' ἀνάγκην ὡς τοπωνύμιο (βλ. παρακάτω), πρβλ. καὶ τὴν Κρητικὴ ὁροθεσία *Verträge* 59.74-75: καὶ [ἐς] τὰν κεφαλὰν τὰν ὑποκάτω [τῶ Γνά]|φω καὶ τού[τ]ω ἐς τὸ πέ[ρ]α[ν] ἐς τὸν παχὺν λόφον ὑποκ[άτ]ω τᾶς σκοπᾶς.¹⁴ καὶ τὴν Ἀρκαδικὴ *IPArk* 12-13: ἀπὺ τῶ|νυ ἰν τὸν λόφον τὸν συμβολᾶν τὸν τραχύν· καὶ στίχ. 19-20: ἀπὺ Παδοέσσαι ἰν τὸν λῶφον τὸν δίωρον.

Ὡστόσο πολὺ συχνὰ λέξι ποὺ δηλώνει φυσικὸ χαρακτηριστικὸ τόπου συνοδευόμενη ἀπὸ ἐπίθετο ἢ ἄλλον προσδιορισμὸ ἐπέχει θέση τοπωνυμίου βλ. λόγου χάριν Schwyzer, *DGE* 688.22-24 (Χίος).¹⁵ καὶ τὰ ἐμ Μελαίνη ἀκτῆι (χωρία)· *IG IV*² 1, 75.31 (Ἐπίδαυρος): Σελλᾶντα καὶ Ἀγρίους Λιμένας· *IPArk* 26-28 (Ἀρκαδία): ἀπὺ συμβολίκτροι | ἰν ἄκραν Σμαρίαν ἰν τὸ οἶ Ἀρκάδες συνέθειαν. *Agora XIX* P 19, fr. b.22: [ή] χαράδρα ἢ ἀπὸ Λαυρεῖο[υ]· *XIX* P 26.237–241: ἀπεγράφατο Θορικῶι ἐμ Φιλομηλιδῶν Ποσειδωνιακὸν στήλη ἔχον... ὦι γε : βορρ : Αἰσχί|νης Θορί : νοτό : Εὐθυκράτος Ἄμφι : ἐργαστήριον πρὸς ἡλίου ἀνιόν : καὶ ὁ λόφος ὁ Σίδερτος... Πρβλ. τὰ Νεοελληνικὰ τοπωνύμια¹⁶ *Ψιλὴ ἄμμος* (Κύθηρα), *Θολοποτάμι*, *Μαῦρα Βόλια*, *Κάβο Μελανιός* (Χίος), *Καλοὶ λιμένες* (Κρήτη).¹⁷ πρβλ. καὶ τὰ μεσαιωνικὰ χωριά τῆς Χίου: *Ταμάρκου* (*Τὰ Μάρκου*· ἐρειπωμένο μεσαιωνικὸ χωριὸ κοντὰ στὴν *Πισπιλοῦντα* [*Μεσπιλοῦντα*]), *Τάγγελο* (*Τὰ Ἀγγέλου*· ἐρειπωμένο μεσαιωνικὸ χωριὸ καὶ κάστρο μεταξὺ *Διευχῶν* καὶ *Φυτῶν*).¹⁸

Ἐπανέρχομαι στὴν ἐπιγραφή τῆς Ὀλυμπίας. Ἡ θέση τοῦ τόπου ποὺ ἔφερε τὸ ὄνομα κοῖλαι δέρα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθεῖ, ἔστω καὶ κατὰ προσέγγισιν, διότι τῶν ἄλλων ἀναφερομένων στὴν ἐπιγραφή τόπων ἢ θέση εἶναι ἄγνωστη. Πάντως ἐπειδὴ μετὰ τὸ παρατιθέμενο χωριὸ στοὺς στίχ. 17-29 τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφέρεται ὁ Ἐλισῶν (Ἐλισσῶν στὸν Πausanias, 2,12,2· 5,7.1) ποταμὸς καὶ ἡ Ἐλισφασία, ἡ ὁροθεσία ἀφορᾷ στοὺς Μεγαλοπολίτες

13. Ἡ συμπλήρωση εἶναι βέβαιη, διότι στηρίζεται στοὺς στίχ. 10-11 τῆς ἐπιγραφῆς.

14. Πρβλ. καὶ 44b.10 (*IC IV* 182): κ' ἂν ῥοόν κῆπὶ τὸν κριθθὸν κοῖλον ἐς τὰν δεξ[ιάν] | ἄι ὕδωρ ρεῖ ἐς τὸν τῶν Φαξίων ὄρον. Ἡ σημασία τῆς λέξεως (ἐπιθέτου) κριθθόν, ὅπως σημειώνει ὁ Chaniotis, *Verträge* σελ. 297, εἶναι ἄγνωστη.

15. Νέα ἔκδοση τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Δοφίτιδος, βλ. A. P. Matthaiou, *Τὰ ἐν τῇ στήλῃ γεγραμμένα. Six Greek Historical Inscriptions of the Fifth Century B.C.*, Ἑλληνικὴ Ἐπιγραφικὴ Ἐταιρεία, Ἀθήναι 2011, 13-34.

16. Πρβλ. ἐπίσης τὰ τοπωνύμια περιοχῶν τῶν Ἀθηνῶν προερχόμενα ἀπὸ τὸ ἐπίθετο τῶν οἰκογενειῶν, ποὺ εἶχαν κτήματα στὴν περιοχὴ, (τοῦ) *Κουκάκη*, *Γκούζη*, *Γουδῆ*, *Ζωγράφου*, *Γαλάκη* (= *Γαλάτση*).

17. Τὸ τοπωνύμιο εἶναι ἀρχαῖο· μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν 1ο αἰ. μ.Χ., βλ. *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* (*The Greek New Testament*, 2nd edition, edd. K. Aland and al., Stuttgart 1968) 27, 8: ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες καὶ μόλις γενόμενοι κατὰ τὴν Κνίδον, μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην κατὰ Σαλμώνην, μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτὴν ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοὺς Λιμένας, ὃ ἔγγυς πόλις ἦν Λασαία.

18. Βλ. Γ. Ἰ. Ζολώτα, *Ἱστορία τῆς Χίου*, Α' 1, ἐν Ἀθήναις 1921, 449 καὶ τὸν συνημμένο χάρτη τῆς Χίου.

και στοὺς Ἐλισφασίους¹⁹ και οἱ μνημονευόμενοι τόποι θὰ βρίσκονται βορείως τῆς Μεγαλοπόλεως.

3. Τμήμα ὀπισθογράφου στήλης ὀροθεσίας²⁰ μεταξὺ Μεσσήνης και μιᾶς ἄλλης πόλεως, ἴσως τῆς Μεγαλοπόλεως ἢ τῆς Φιγαλείας· χρονολογεῖται στα τέλη τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Βρέθηκε στην Μεσσήνη. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο συναρμοζόμενα θραύσματα.

IG V 1, 1429.2-3: [- - -] κατὰ δέραν [- - -| - - - κατ] ἀ τὸ κοῖλον εἰς τάν | κ[- - -].

Ἐὰν ἡ ἐλλειπεστάτη ἐπιγραφή εἶναι ὀροθεσία μεταξὺ Μεσσήνης και Μεγαλοπόλεως,²¹ ὑποδεικνύει ὅτι οἱ διευθετούμενοι τόποι θὰ βρίσκονταν εἴτε στὸ βορειοανατολικὸ - ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Μεσσηνίας εἴτε στὸ βόρειο· προτάσσω τὸν γεωγραφικὸ προσδιορισμὸ βορειοανατολικὸ-ἀνατολικὸ, διότι εἶναι πολὺ μεγαλύτερη ἢ ἔκταση τῶν βορειοανατολικῶν-ἀνατολικῶν συνόρων τῆς Μεσσήνης πρὸς τὴν Μεγαλοπολίτιδα παρὰ τῶν βορείων.²² Τὰ σωζόμενα δὲν ἐπιτρέπουν οἰονδήποτε εἰδικώτερο τοπογραφικὸ προσδιορισμὸ.

Ἐὰν πάλι εἶναι ὀροθεσία μεταξὺ Μεσσήνης και Φιγαλείας,²³ τότε τὰ περιγραφόμενα ὄρια βρίσκονται στα βόρεια σύνορα τῆς Μεσσηνίας. Και πάλι τὰ σωζόμενα δὲν ἐπιτρέπουν οἰονδήποτε εἰδικώτερο τοπογραφικὸ προσδιορισμὸ.

Ἡ λέξη δέραν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τοπωνύμιο, ἐὰν συνοδεύταν ἀπὸ κάποιου εἴδους προσδιορισμὸ (λ.χ. ἐπιθετο ἢ γενικὴ κυρίου ὀνόματος ἢ ἄλλο τι)· βεβαίως και τότε ἀκόμη ἡ θέση του στὸ χάρτη δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ὀρισθῆ. Τὰ ἐλλείποντα ἀριστερὰ και δεξιὰ τῆς λέξεως και ἡ ἀκολουθοῦσα λ. κοῖλον πού δὲν συνοδεύεται ἀπὸ προσδιορισμὸ ὑποδεικνύουν ὅτι, ὅπως ἡ ἐπιγραφή ἔχει σήμερα, δὲν εἶναι τοπωνύμιο.

4. Τμήμα στήλης ὀροθεσίας ἀγνώστων πόλεων, τὴν ὀποία ἔκριναν δικαστῆς τοῦ Ἀχαϊκοῦ κοινοῦ. Βρέθηκε βορειοδυτικῶς τοῦ Αἰγίου· χρονολογεῖται περὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.²⁴

19. Τὴν ἀσφαλῆ αὐτὴ διαπίστωση ἔχουν κάνει ἤδη οἱ G. Thür και H. Taeuber στην ἔκδοση τῆς ἐπιγραφῆς στην συλλογὴ τους ἐπιγραφικῶν κειμένων τῆς Ἀρκαδίας νομικοῦ περιεχομένου, βλ. *IPArk* 31, σελ. 306. Ἡ διαπίστωση προέκυψε μετὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ νέου συναρμοζομένου θραύσματος g στην *InO* 46 (βλ. και τοὺς πίνακες 6 και 7, ὅπου τὸ νέο θραῦσμα [g] εἶναι συγκολλημένο). Ὁ Κουρσούμης, ὀ.π. (σημ. 4), σελ. 6, σημ. 27, εἶναι ἐπιφυλακτικὸς πρὸς τὸ ἀδήριτο συμπέρασμα τῶν δύο ἐκδοτῶν παρὰ τὸ ὅτι τὰ νέα θραύσματα συναρμόζονται πρὸς τὰ παλαιά· ἀκολουθεῖ μᾶλλον τὴν γνώμη τῶν ἐκδοτῶν τῶν παλαιῶν θραυσμάτων (*InO* 46) Purgold και Dittenberger, οἱ ὀποιοὶ ὑπεστήριξαν ὅτι ἡ ὀροθεσία εἶναι μεταξὺ Μεγαλοπολίτιδος και Μεσσήνης (και Θουρίας), διότι βεβαίως δὲν εἶχαν ὑπ' ὄψιν τους τὰ νέα θραύσματα. Τὴν ἴδια γνώμη ἀκολουθεῖ και ἡ S. L. Ager, *Interstate Arbitrations in the Greek World, 337-90 B.C.*, Berkeley 1996, ἀρ. 116, διότι δὲν εἶχε προφανῶς ὑπ' ὄψιν τὴν τὸ νέο συναρμοζόμενο θραῦσμα.

20. Τὴν ἐπιγραφή (*IG* V 1, 1429) περιλαμβάνει στὸ βιβλίο της και ἡ Ager, *Interstate Arbitrations*, ἀρ. 40. Δὲν κατανοῶ γιὰ ποιὸν λόγο τὴν συστεγάσει μετὰ τὴν συνθήκη ἰσοπολιτείας Μεσσηνίων και Φιαλέων (*IG* V 2, 419), πού χρονολογεῖται στοὺς περὶ τὸ 240 π.Χ. χρόνους, ἐνῶ ἡ πρώτη στα τέλη τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Στὸ ἴδιο λῆμμα ἐντάσσει και τὴν ὀροθεσία μεταξὺ Μεσσηνίων και Φιαλέων, χρονολογούμενη στὸν 2ο αἰ. π.Χ. (*IG* V 1, 1430). Ἡ ἐπιγραφή ἐλάνθανε πιθανῶτα ἀπὸ τὴν δεκαετία 1830-1840 ἀλλά, ὅπως εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μετὰ πληροφόρηση ἡ Βούλα Μπαρδάνη, βρέθηκε προσφάτως.

21. Ἡ συμπλήρωση τοῦ ὀνόματος τῆς Μεγαλοπόλεως δὲν εἶναι βέβαιη, διότι ἀπὸ τὸ τρίτο γράμμα τῆς λέξεως, τὸ γάμμα, σώζεται μόνον ἡ κάθετη κεραία.

22. Τὴν παρατήρηση ὀφείλω στὸν Γιάννη Πίκουλα· τὸν εὐχαριστῶ πολὺ.

23. Βλ. Ager, *Interstate Arbitrations*, ἀρ. 40, σελ. 124 και τὴν ὑποσ. 4, ἡ ὀποία ἀκολουθεῖ τὴν γνώμη τῶν E. Sonne, και H. Swoboda.

24. Τὴν ἐπιγραφή μοῦ ὑπέδειξε ἡ Βούλα Μπαρδάνη και τὴν εὐχαριστῶ πολὺ.

J. Bingen, *Inscriptions du Péloponnèse*, *BCH* 77 (1953) 618-619.5-6 [SEG 13, 278]: [- - -] ἐπὶ τὸ ἱερόν τᾶς Νικείας τᾶ|[ς - - - καὶ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τᾶς Νικείας ἐπὶ τὰ]ν δέραν τοῦ ΙΠΕΙΟΥ.²⁵

5. Σὲ ἐπιγραφὴ ὁροθεσίας χρονολογούμενη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 369-361 π.Χ., πού βρέθηκε στὸν Ἀρκαδικὸ Ὀρχομενὸ, μαρτυρεῖται ἡ λέξις δερρά, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ εἶναι ἡ προελληνικὴ μορφή²⁶ τῆς λ. δέρα.

Thür – Taeuber, *IPArk* 14.13-19: δύ|ο ἀπὺ τῶνιυ εὐθυορρίαν πὸς δερράν πὸς λόφο|ν...δύο ἀπὺ τῶνιυ | ἐπὶ δερράν ἰν τᾶι βουσοῖ τᾶι ἐπὶ Παδόεσσαν· ἁ Παδόεσσα κοινὰ ἀμφοτέροις.²⁷

Καὶ τὶς δύο φορὲς πού ἀπαντᾷ ἡ λέξις δὲν συνιστᾷ τοπωνύμιο. Ἡ κατεύθυνση τῶν ὁρίων ὀρίζεται τὴν πρώτη φορὰ μὲ τοὺς δύο συνεχεῖς προσδιορισμοὺς πὸς δερράν πὸς λόφο|ν· τὴν δευτέρη μὲ τοὺς ἐπὶ δερράν ἰν τᾶι βουσοῖ (= τόπος βοσκῆς βοειδῶν). Δὲν εἶναι δυνατὸς οἰοσδήποτε τοπογραφικὸς προσδιορισμὸς τῆς δερράς = δειράς.

Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι στὶς τέσσερις ἀπὸ τὶς πέντε ἐπιγραφὲς ἡ λ. δέρα καὶ δερρά ἐμφανίζεται ἀναρθρη, πρᾶγμα ἀσύνηθες γιὰ τοὺς τοπικοὺς προσδιορισμοὺς στὶς ὁροθεσίες, πρβλ. *IPArk* 14.4-24, *IG* IV² 1, 71.11-31· V1, 1430.11-15, κλπ. Ὡστόσο ὑπάρχουν καὶ περιπτώσεις, ὅπου ὁ τοπικὸς προσδιορισμὸς εἶναι ἀναρθρος, βλ. *IPArk* 14.27: ἰν ἄκραν Σμαρίαν, 28: ἀπὺ τῶνιυ ἰγ κοίλαν εὐθύ...· *IG* V1, 1431.20: ἐν συνροῖα, ἦν καὶ νάπην Κα|[- - καλοῦσι], 23: ἐπὶ κρήνην, ἦν καὶ καλοῦσιν Φαλινγαν (ἄτονον στὶς *IG*), κλπ.

Ἀπὸ τὰ παρατεθέντα χωρία τῶν ἐπιγραφῶν στὸ ὑπ' ἀρ. 3 ἡ λέξις δέρα δὲν εἶναι πιθανώτατα, –λέγω πιθανώτατα, διότι τὰ ἐλλείποντα εἶναι πολλά–, τοπωνύμιο (τόπου, χωρίου ἢ οἰκισμοῦ),²⁸ ἀλλὰ δηλώνει τὸ φυσικὸ χαρακτηριστικὸ συγκεκριμένου τόπου, καθὼς καὶ ἡ λ. δερρά στὸ ὑπ' ἀρ. 5 (Ἀρκαδικὴ ἐπιγραφὴ, *IPArk* 14.13-19). Τοπωνύμιο δὲν εἶναι καὶ στὸ ὑπ' ἀρ. 2 χωρίο, ὅπου ἡ λέξις προσδιορίζεται ἀπὸ ἐπίθετο (κοίλαι). Στὰ ὑπ' ἀρ. 1 καὶ 4 ἡ λέξις εἶναι τοπωνύμιο, διότι τὴν προσδιορίζει κύριο ὄνομα κατὰ γενικὴν.

Κατὰ ταῦτα οἱ λέξεις δέρα καὶ δειρά (δηρά) ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν συνιστοῦν μόνες τοὺς τοπωνύμιο· πρβλ. καὶ τὶς λέξεις κοῖλον (*IG* V 1, 1431.31) ἀπόκρημον (*IG* V 1, 1431.22), κορυφή, ἄκρον (*IG* V 1, 1431.34), ἢ ἄκρος (*IPArk* 4.21), χειμάρρους (*IG* XII 5, 872.82) νάπη/α (*IG* IX 1², 1, 113.11), χαράδρα (*IG* II² 1582 A.122), χάραδρος (*CIRB* 837.4), πού

25. Τὴν κατὰ γενικὴν λέξις ἐπεχείρησε νὰ ἐξηγήσῃ ὁ πρῶτος ἐκδότης Bingen, βλ. *BCH* 77 (1953) 621-622· ὡστόσο δὲν θεώρησε ικανοποιητικὴ καμμία ἀπὸ τὶς ἐρμηνεῖες πού ἐπρότεινε, γι' αὐτὸ καὶ στὴν μεταγραφὴ τοῦ ἄφησε ἄτονη τὴν λέξις. Τὸν ἀκολούθησαν καὶ οἱ Ager, *Interstate Arbitrations* ἀρ. 36 καὶ A. Rizakis, *Achaia* III. *Les cités achéennes: Épigraphie et Histoire*, *Meletemata* 55, Athènes 2008, ἀρ. 121, ὁ ὁποῖος καὶ μεταγράφει τὴν λέξις μὲ κεφαλαῖα γράμματα.

26. Βλ. R. Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, Leiden 2010, 317. Γιὰ τὴν ἐτυμολογία τῆς λ. δέρα πρβλ. καὶ τὴν λ. δειράς (Beekes, 310-311).

27. Τὸ οὐσιαστικὸ δερράν ἀπαντᾷ ἐπίσης στοὺς στίχους 14 καὶ 15 τῆς ἐπιγραφῆς.

28. Στὴν ἐκδοση τῆς ἐπιγραφῆς στὴν συλλογὴ τοὺς ἐπιγραφῶν τῆς Ἀρκαδίας νομικοῦ περιεχομένου οἱ G. Thür καὶ H. Taeuber, *IPArk* 22, μεταγράφουν τὴν λέξις (στίχ. 4) μὲ κεφαλαῖο τὸ ἀρχικὸ γράμμα σὰν νὰ ἐπρόκειτο περὶ τοπωνυμίου· ὡστόσο στὴν σημ. 4 τῆς σελ. 276 σημειώνουν γιὰ τὴν λέξις: «Bezeichnung für eines Gebirgstal...», καὶ παραπέμπουν σὲ δύο ἄλλες ἐπιγραφὲς ὁροθεσίας, τὴν 14 καὶ 31, τῆς συλλογῆς τοὺς (τὰ σχετικὰ περὶ τὴν δέραν/δερράν ἀποσπάσματα ἔχω παραθέσει ἐδῶ ὑπὸ τοὺς ἀρ. 5 καὶ 2 ἀντιστοίχως), ὅπου ἡ λέξις μεταγράφεται μὲ πεζὸ τὸ ἀρχικὸ γράμμα.

δηλώνουν τόπον, ἀλλὰ δὲν συνιστοῦν τοπωνύμιο· πρβλ. τὰ νεοελληνικὰ *ράχη*, *ραχοῦλα*, *κοιλιάδα*, *λάκκος*, *κλεισούρα*, *δερβένι*, *ρεματιά*, κλπ.

Θεωρῶ χρήσιμο νὰ προσθέσω ὅτι συχνὰ στὶς ὀροθεσίες χρησιμοποιεῖται προσδιορισμὸς ποὺ δηλώνει κατεύθυνση (ἐπί, εἰς, ἐς, ἐν, ἰν + αἰτ. ὄνοματος ποὺ δηλώνει φυσικὸ χαρακτηριστικὸ, λ.χ. κοῖλον, κορυφή, νάπη, ὁδός, κλπ.), γιὰ νὰ δηλώσῃ τὸν ἐνδιάμεσο τόπο, διὰ τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ περάσῃ ἡ ὀροθετικὴ γραμμὴ ποὺ διέρχεται ἀπὸ τὸν τόπο Α, ὥστε νὰ καταλήξῃ στὸν Β, πρβλ. λ.χ. *IG IV², 1, 71.14-15*: ἀπὸ τᾶς κορυφᾶς τοῦ Κορνιάτα ἐπὶ τὰν ὁδὸν ἐπὶ τὸν ῥάχιν τὸν τοῦ Κορνιάτα· ὁ ἐνδιάμεσος προσδιορισμὸς εἶναι: ἐπὶ τὸν ῥάχιν. *IPArk 14.28-29*: ἀπὸ τῶν ἰγ κοῖλαν εὐθὺ ἰν τὸ Νικαγόρε<ο>|ς ἄκρον τὸ οἱ Ἄρκαδες συνέθεαν· ὁ ἐνδιάμεσος προσδιορισμὸς εἶναι: ἰγ κοῖλαν. *IG IX I² 1, 177.10-11*: ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τοῦ [- c.6- κάτ τ]ᾶν νάπαν ἐν τὰν παγὰν τοῦ Χαράδ[ρ]ου· ὁ ἐνδιάμεσος προσδιορισμὸς εἶναι: [κάτ τ]ᾶν νάπαν.²⁹

Βεβαίως πολλὲς ἀπὸ τὶς λέξεις ποὺ δηλώνουν φυσικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν τόπων, τόσο οἱ ἀρχαῖες ὅσο καὶ οἱ νέες, κατὰ περίπτωσιν καταντοῦν τοπωνύμια καὶ ὑποδηλώνουν κάποιον συγκεκριμένον τόπο ἢ οἰκισμό, πρβλ. Νάπη (Ἀττικὴ· *Agora XIX P5.47*), Δικόρουφα (Θεσσαλία· *FD III 451.14*), Χάραδρος (Θεσσαλία· *IG IX I² 1, 177.11*) ποταμὸς, ἀλλὰ καὶ κοιλιάδα (Δελφοί· *FD III 4, 293*)· πρβλ. ἐπίσης τὰ ἀκόλουθα νεοελληνικὰ ὀνόματα ποὺ περιγράφουν φυσικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐδαφικοῦ ἀναγλύφου καὶ ἔχουν καταλήξῃ ὀνόματα οἰκισμῶν τῆς Πελοποννήσου.³⁰ 1) *Ράχη* Λακωνίας, *Ράχη Δ. Ἀχαΐας*· *Ράχες Ἡλείας*, *Ράχες Μεσσηνίας*, *Ράχες Ἀρκαδίας*· 2) *Δερβένι*³¹ Κορινθίας, *Δερβένι Ἀρκαδίας*, *Δερβενάκια Ἄργους*· 3) *Γαρδίκι* (Αναβρυτό) Ἀρκαδίας, *Γαρδίκι* (Ἄμφεια) Μεσσηνίας· 4) *Λαγκάδα* Μεσσηνίας, *Λαγκάδα Ἀρκαδίας*· 5) *Στενὸν* Κορινθίας, *Στενὸν Ἀχαΐας*, *Στενὸν Ἀρκαδίας*· 6) *Κλεισούρα Ἡλείας*, *Κλεισούρα Μεσσηνίας*· 7) *Κότρωνας* Ἀρκαδίας, *Κότρωνας Λακωνίας*, 8) *Κοιλιάδα* Αργολίδος.

Στὴν προκειμένη περίπτωση ἡ λέξις δέρα μαρτυρεῖται καὶ ὡς τοπωνύμιο (Δέραι ἢ Δέραι), ὡς ὄνομα οἰκισμῶν τῆς Σικυωνίας, τῆς Λακωνίας καὶ πιθανῶς τῆς Μεσσηνίας.

Γιὰ νὰ ἐπανέλθωμε στὶς ἐπιγραφές· οἱ παρεχόμενες τοπογραφικὲς ἐνδείξεις στὰ παρατεθέντα χωρία τῶν ἐπιγραφῶν δὲν ἐπιτρέπουν τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸ τῆς θέσεως τῆς δέρας. Ἀκολουθῶς ἀδύνατος εἶναι ὁ τοπογραφικὸς προσδιορισμὸς καὶ στὴν περίπτωση ἀκόμη ποὺ ἡ λέξις ἦταν τοπωνύμιο (Δέραι)· γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ τοπωνυμίου, χάριν παραδείγματος σημειῶνῶ ὅτι συμφώνως πρὸς τὸν χάρτη τοῦ Γ. Ζολώτα στὴν Βόρεια Χίο, νοτίως τοῦ χωριοῦ *Πιτύος*, καὶ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν *Διευχῶν* ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν *Κυδιάντων* ἀφ' ἑτέρου ὑπῆρχαν τέσσερις τόποι ποὺ ἔφεραν τοπωνύμια μὲ δεῦτερο συστατικὸ τους τὴν λ. *λάκκος*, -οι: *Καμένος Λάκκος*, *Γέρου Λάκκοι*, *Ψαροῦ Λάκκοι*, *Τσιλίμου Λάκκοι*.³² Γίνεται εὐθέως ἀντιληπτὸ

29. Ὁ ἴδιος τρόπος περαιτέρω ἐξηγήσεως τῆς πορείας ἀπὸ ἓνα τόπο Α πρὸς ἄλλον Β χρησιμοποιεῖται καὶ στὰ νέα Ἑλληνικά: λ.χ. ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὸ Μαρούσι: ἀπὸ τὴν (ὁδὸ) Κύμης ὄχι ἀπὸ τὴν (ὁδὸ) Κηφισίας. Ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὸν Μαραθῶνα: ἀπὸ τὴν Πεντέλη, ὄχι ἀπὸ τὴν Σταμάτα καὶ τὴν λίμνη τοῦ Μαραθῶνα.

30. Περιορίζομαι σὲ ὁμώνυμα τοπωνύμια τῆς Πελοποννήσου. Γιὰ τὰ τοπωνύμια ποὺ παραθέτω βλ. Γ. Α. Πίκουλας, *Λεξικὸ τῶν οἰκισμῶν τῆς Πελοποννήσου*, Ἀθήνα 2001, σ.νν.

31. *Δερβένι*, τὸ καὶ *ντερβένι* [τουρκ.· στενωπὸς ὄρους, κλεισώρεια· || (κατ' ἐπέκτ.) στρατιωτικὸς σταθμὸς ἐν στενοπορίᾳ ὄρους. Λεξικὸν *Πρωΐας*, σ.ν.

32. Βλ. Ζολώτα, *Ἱστορία τῆς Χίου*, Α' 1, τὸν χάρτη τῆς Χίου.

ὅτι ἡ θέση τους δὲν θὰ ἦταν γνωστὴ σὲ ἄλλους πλὴν τῶν ἐντοπίων, ἐὰν δὲν σημειωνόταν στὸν χάρτη. Μπορεῖ ἀκόμη νὰ ἀντιληφθῆ κανεὶς ὅτι ἀνάλογο τοπογραφικὸ πρόβλημα προσδιορισμοῦ θὰ ὑπῆρχε μὲ τὰ ἀρχαῖα τοπωνύμια ποὺ ὡς δεῦτερο συστατικὸ τους εἶχαν λ.χ. τὴν λ. δέρα.

Ὡς πρὸς τὶς λέξεις δέρα καὶ δειρά ποὺ ἀναγράφονται μεταξὺ ἄλλων ὡς σημεῖον ὀροθεσίας στὶς πέντε ἐπιγραφές τῆς Πελοποννήσου, τὶς ὁποῖες παρέθεσα, εἶναι σαφές ὅτι ἀναφέρονται σὲ διαφορετικοὺς τόπους ποὺ ἔχουν τὰ αὐτὰ φυσικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ γι' αὐτὸ καὶ ὀνομάζονται ἔτσι. Γιὰ νὰ περιορισθῶ, λόγῳ τῶν *Μεσσηνιακῶν Δερῶν* ποὺ μνημονεῦει ὁ Πausanias (4,15.4), στὴν βόρεια ἢ στὴν ἀνατολική-βορειοανατολική Μεσσηνία, στοὺς ὄρεινους ὄγκους, ὅπου βρίσκονταν τὰ σύνορά της μὲ τὴν Ἀρκαδία, δὲν ὑπῆρχε ἕνας μόνον τόπος μὲ τὰ φυσικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς δέρας καὶ ἐκεῖ ἐδόθη τὸ τοπωνύμιο Δέραι (οἱ Μεσσηνιακές)· ἀσφαλῶς θὰ ὑπῆρχαν περισσότεροι τόποι μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς δέρας. (Βλ. ἀνωτέρω τὰ τοπωνύμια *Λάκκοι* στὴν Χίο).

Εἰδικότερα, οἱ μνημονεῦμενοι τόποι (μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἡ δέρα) στὴν ὑπ' ἀρ. 3 ἐπιγραφή ποὺ μποροῦν νὰ τοποθετηθοῦν ἀναλόγως ἀπὸ τὸ ἐὰν τὸ δεῦτερο συμβαλλόμενο μέρος εἶναι ἡ Φιγάλεια ἢ ἡ Μεγαλόπολις, στὰ βόρεια ἢ ἀνατολικά-βορειοανατολικά σύνορα τῆς Μεσσηνίας, δὲν ἐπιτρέπουν νὰ προσδιορισθῆ ἀκριβέστερα ἡ θέση τῆς δέρας, εἴτε τὸ ὄνομα περιγράφει φυσικὴ διαμόρφωση εἴτε συνιστᾷ τοπωνύμιο (Δέρα).

Ὡστε τὰ διαθέσιμα ἀπὸ τὶς ἀναφερθεῖσες ἐπιγραφές στοιχεῖα, -τονίζω ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές-, δὲν ἐπιτρέπουν τὴν συναγωγή τοπογραφικῶν συσχετισμῶν καὶ συμπερασμάτων καὶ εἰδικότερα τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸ τῆς θέσεως τῶν Μεσσηνιακῶν Δερῶν.³³

33. Βλ. τοὺς τοπογραφικοὺς συσχετισμοὺς στὸ πρόσφατο ἄρθρο τοῦ Κουρσοῦμη, ὀ.π. (σημ. 4), 1-16· πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν προτεινομένων ἐκεῖ προσκομίζονται τὰ σχετικὰ χωρία τῶν ἐπιγραφῶν *IG V 1, 1429* (ἐπιγρ. ὑπ' ἀρ. 3 ἀνωτέρω), ἐμμέσως τῆς *InO 46* (βλ. Κουρσοῦμη, σελ. 6 καὶ ὑποσ. 25), καὶ E. Kunze (Hrsg.), *Bericht über die Ausgrabung in Olympia, Winter 1953/4 und 1954/5*, Berlin 1958, 209-211 (*SEG 17, 195*)· νέα ἔκδοσις τῆς ἐπιγραφῆς βλ. στὸν τόμο τῶν Sievert – Taeuber (Hrsg.), *Neue Inschriften von Olympia*, ἀρ. 15. Ἀπὸ τὰ σωζόμενα δὲν προκύπτει μεταξὺ ποίων πόλεων εἶναι ἡ ὀροθεσία· ὅπωςδῆποτε ὅμως δὲν εἶναι τμῆμα τῆς ὑπ' ἀρ. 14 τῆς ἐκδόσεως τῶν Sievert – Taeuber (ἐπιγρ. ὑπ. ἀρ. 2 ἀνωτέρω), ἀφοῦ ἡ πρώτη εἶναι στήλη ἀσβεστολίθου, ἐνῶ ἡ ὑπ' ἀρ. 14 εἶναι στήλη μαρμάρου καὶ ὀπισθόγραφη. Ἀκολουθῶς τὸ σωζόμενο σῆμερον κείμενον δὲν συνιστᾷ τεκμήριον γιὰ οἰονδήποτε τοπογραφικὸ συσχετισμὸ ἀναφερόμενον στὰ σύνορα Μεσσηνίας καὶ Μεγαλοπολίτιδος.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Χάριν τῆς ἱστορίας τῆς ἔρευνας ὀφείλω νὰ σημειώσω τὰ ἑξῆς:

1. Ὁ Hiller von Gaertringen (*IG V2, Prolegomena*, p. xxvii, 133-135) παρέθεσε τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς *IvO 46* καὶ υἱοθέτησε τὴν ἄποψη τῶν Purgold – Dittenberger ὅτι ἡ ἐπιγραφή εἶναι ὀροθεσία μεταξὺ Μεγαλοπόλεως καὶ Μεσσηνίας. Γιὰ τὸν στίχ. 30 ἐσημείωσε: «Κοῖλαι Δέραι cf. κατὰ Δέραν...κατὰ τὸ κοῖλον V 1, 1429, hic quoque in Megalopolitarum et Messeniorum finibus, ut de eadem re agi crederes.».

2. Ὁ N. Valmin, *Études topographiques sur la Messénie ancienne*, 122-123, ἀκολούθησε τὴν γνώμη τῶν Purgold – Dittenberger γιὰ τὴν ἐπιγραφή *IvO 46* (= τὰ παλαιὰ θραύσματα τῆς *Neue Inschriften von Olympia* 14) καὶ ὑπεστήριξε, στηριζόμενος στὸν συσχετισμὸ τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς μὲ τὴν Μεσσηνιακὴ *IG V 1, 1429* ἀπὸ τὸν Hiller καὶ τὴν πρότασή του πὼς οἱ Δέραι βρίσκονται στὰ σύνορα Μεσσηνίας καὶ Μεγαλοπόλεως, ὅτι οἱ δύο ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες ὑποδεικνύουν ὅτι οἱ Μεσσηνιακὲς Δέραι τοῦ Παυσανίου βρίσκονται «dans le montagnes au nord ou nord-est de la plaine superieure». Ὡστε ὁ πρῶτος ποὺ συσχέτισε τὶς δύο ἐπιγραφὲς μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ Παυσανίου γιὰ τὸν τοπογραφικὸ προσδιορισμὸ τῶν Δερῶν εἶναι ὁ Valmin.

3. Ὁ W. K. Pritchett, *Studies in Ancient Greek Topography* VII, Amsterdam 1991, 179-181, στηριζόμενος στοὺς Hiller καὶ Valmin, τοὺς ὁποίους καὶ μνημονεύει, ἐπαναπροτείνει τὸν συσχετισμὸ τῶν ἐπιγραφῶν *IG V 1, 1429* καὶ *IvO 46* γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς θέσεως τῶν Μεσσηνιακῶν Δερῶν. Τὸν συσχετισμὸ ἐπαναφέρει ὁ Κουρσούμης.